

Η ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ἀπὸ τὸ 1875 ὠς τὸ 1974

Εἰσαγωγή, ἐπιλογή κειμένων, ὑπομνηματισμός
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΝΟΥΤΣΟΣ

Τόμος Β'

Ἰδέες καὶ κινήσεις γιὰ τὴν οἰκονομικὴ
καὶ πολιτικὴ ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης
(1907-1925)

Β' μέρος:

Ἀπὸ τὸ ΣΕΚΕ στὸ ΚΚΕ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΓΝΩΣΗ»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γιὰ τὸν ἀναγνώστη	15
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	17
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
I. Προβλήματα ἐρμηνείας	19
II. Ἰδέες καὶ κινήσεις γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης	21
A. Ἀπὸ τὸ ΣΕΚΕ στὸ ΚΚΕ	21
B. Ἀπὸ τὶς ἀποκλίνουσες κινήσεις στοὺς extra muros	103
Γ. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐδραίωση τοῦ «μαρξισμοῦ-λενινι- σμοῦ»	125
Βιβλιογραφία	129
ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ	135
A. ΑΠΟ ΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΝ ΕΡΓΑΤΙΚΟΝ ΚΟΜΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΣΤΟ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ ΤΗΣ ΕΛ- ΛΑΔΟΣ	137
1. Ἀναμένοντας τὴν πατροκτονία	141
α) Ὁ «ἄγὼν τῶν ἐργατῶν εἶναι ἀναγκαστικῶς καὶ πο- λιτικὸς ἀγὼν» (1918)	141
β) Ἡ ἱστορικὴ μεταβολὴ ποὺ «τελεσιουργεῖται καὶ μέσα στὰ σπλάχνα τῆς κοινωνίας μας» (1919)	144
γ) Σπ. Παλιούρας: ὁ σοσιαλισμὸς θὰ μᾶς ἀπαλλάξει ἀπὸ τὸ «ἄνθρωποφάγο ἀστικὸ σύστημα» (1919)	151

2. 'Ο άνισοβαρής συμβιβασμός	155
Δ. Λιγδόπουλος: ή κομμουνιστική επανάσταση «άπο- βαίνει σήμερα ανάγκη κοινωνική» (1921)	156
3. 'Η συζήτηση για τους «21 όρους»	162
«Τμήμα της Κομμουνιστικής Διεθνούς» (1921)	166
4. 'Ως δοκουμεντα ιστορικής σημασίας	168
'Η εξέταση της «παρούσης καταστάσεως του εργατι- κού κινήματος μετά πάροδον τριετίας» (1922)	172
4.1. Γ. Α. Γεωργιάδης: από τη συναίνεση στην απόρριψη της «περιόδου της επαναστατικής ούτοπίας»	177
α) Πρέπει να «όργανώσωμεν εν ισχυρόν Κομμου- νιστικόν Κόμμα» (1921)	181
β) Τα «ύπολείμματα του παρελθόντος»: «σκιαί τε- θαμμένων»; (1922)	190
4.2. 'Αρ. Σίδερις: οί προσαρμογές και οί άντιστάσεις ένδς σοσιαλδημοκράτη	199
Τò κλειδί της «γνώσεως του ανατέλλοντος πολιτι- σμοϋ» (1921)	203
5. Πώς θ' άνταποκριθεϊ τò ΣΕΚΕ(Κ) «στάς περιστάσεις που περνά τò διεθνές κίνημα»	208
'Ελ. Σταυρίδης: ή όργάνωση και ή μόρφωση «έπιτυγ- χάνονται άπάνω στη δράσι» (1923)	214
6. 'Η γενιά της «μπολσεβικοποίησης»	223
α) Πρόκειται να μεταβάλουμε τη «μέθοδο της έργα- σίας μας για την κατάκτηση των μαζών (1924)	230
β) Π. Πουλιόπουλος: ή μελέτη των έλληνικών πραγ- μάτων «να βασισθῆ στις άρχές του λενινισμοϋ» (1924)	233
γ) Κ. Σκλάβος: ή θρησκεία ως «όργανο της ταξικής καταπίεσης» (1925)	249
δ) Γάιος: «έν πραγματικῶς ή άστική τάξις είναι ί- σχυρά...» (1924)	257

7. Ἐντὸς τῆς Διεθνοῦς	276
Ἡ Τρίτη Διεθνὴς ἔρχεται «ὡς ὥριμος ὀργανισμὸς νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ πρόγραμμα τοῦ Μάρξ» (1921)	281
8. Μέλος τῆς Βαλκανικῆς Κομμουνιστικῆς Ὁμοσπονδίας	286
α) Τὸ «Ἑλληνικὸ Κομμουνιστικὸ Κόμμα νὰ διαμορφωθεῖ σὲ μιὰ αὐστηρὰ συγκεντρωτικὴ ὀργάνωση» (1921)	290
β) Γιὰ τὴν «Ὁμοσπονδία» τῶν βαλκανικῶν λαῶν (1924)	293
9. Γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ὀργάνωση τῆς ἐργατικῆς τάξης	297
α) Ἄβρ. Μπεναρόγιας: ἡ «ἐπαγγελματικὴ» ὀργάνωση εἶναι τὸ «πρῶτο στάδιο τῆς ἀναδείξεως τοῦ προλεταριάτου» (1921)	301
β) Πρώτη Πανελλαδικὴ Συνδιάσκεψη: ἡ συνεργασία ΣΕΚΕ(Κ) καὶ ΓΣΕΕ «δὲν ἔχει τὴν σημασίαν τῆς ὑποταγῆς» (1922)	310
γ) Σ. Μάξιμος: ἰσχυρὴ ΓΣΕΕ «μὲ καθωρισμένη κατεύθυνση» (1924)	317
δ) Οἱ «ἐπιτροπὲς πάλης» τῶν κομμουνιστῶν ἐργατῶν (1925)	325
10. Πρὸς τὸ δεύτερο σκέλος τῆς «ἐργατο-ἀγροτικῆς» κυβέρνησης	331
α) ΣΕΚΕ(Κ): «ἡ γῆ στοὺς καλλιεργητάς της» (1920)	334
β) Γ. Κορδάτος: στὸ «ἀπώτερο μέλλον» θὰ ὀργανωθεῖ «κολλεκτιβιστικὰ» ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς (1924)	336
11. Ὁμιλοὶ νεολαίας: «διὰ τὴν εὐκολίαν τῆς προπαγάνδας τοῦ κόμματος»	339
α) ΟΣΕΝΕ: ἡ κατάσταση δὲν εἶναι «λαμπρὰ...» (1920)	344
β) Οἱ σχέσεις νεολαίας καὶ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος (1921)	346
γ) Ἐνωση τῶν Σοσιαλιστῶν Φοιτητῶν καὶ Σπουδαστῶν: γλώσσα καὶ κοινωνικὴ ἐπανάσταση (1921)	349

12.	"Ομιλοὶ γυναικῶν: «Κάθε ἀντίπαλος τῆς Τρίτης Διεθνοῦς εἶναι ἐχθρὸς τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς γυναίκας»	352
	α) Ἐδράση τῆς γυναίκας «συμπίπτει ἀναποσπάστως μὲ τὴν τῶν ἀνδρῶν» (1920)	356
	β) «Ὁ μόνος φυσικὸς μας σύμμαχος» εἶναι ἡ ἐργατικὴ τάξη (1925)	359
13.	«Παλαιοὶ Πολεμιστῆς»: ξεχωριστὸς «ὑποκειμενικὸς» παράγων τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος;	362
	Φ. Ὀρφανός: «Πόλεμος κατὰ τοῦ πολέμου» (1924)	365
14.	Γιὰ τὸ ἐλληνικὸ τμήμα τῆς «Διεθνοῦς τῶν διανοουμένων»	369
	Λ. Παυλίδης: ρωσικὸς «μαξιμαλισμὸς» καὶ «καινούργια ἐπαγγελία» (1919)	373
15.	Τὸ βεληνεκὲς τῆς μορφωτικῆς ἐργασίας	377
	α) Ν. Δημητράτος: ἡ Κομμουνιστικὴ Ἐπιθεώρησις θὰ ἀποβεῖ ὁ «ἀπαραίτητος φορεὺς τῆς ὅλης σκέψεως καὶ ἐνεργείας τοῦ κόμματος» (1921)	379
	β) Ἄρ. Σίδερης: ὁ ἱστορικὸς ὕλισμὸς ὡς «φιλοσοφία ἐπὶ τῆς γενικῆς κατευθύνσεως τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως» (1922)	381
	γ) «Μπολσεβικοποίηση» καὶ «συστηματικὴ μορφωτικὴ λενινιστικὴ ἐργασία» (1925)	386
15.1.	Γ. Κορδάτος: συγγραφὴ χωρὶς τὴν «ἡρεμὴ ἐργασία τοῦ σπουδαστηρίου»	390
	α) Ἐκκοινωνικὴ ἐπανάστασις ὡς «ἀναπόφευκτον ὀρμητικὸν ξέσπασμα τῆς ἐξελίξεως» (1924)	393
	β) «Χρησιμοποιῶ τὴ μέθοδο τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ» (1925)	396
B.	ΑΠΟ ΤΙΣ ΑΠΟΚΛΙΝΟΥΣΕΣ ΚΙΝΗΣΕΙΣ ΣΤΟΥΣ EXTRA MUROS	401
	1. Ὁ Κομμουνισμὸς: ἀντιηγετικὴ ὁμάδα πίεσης γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῶν «21 ὄρων»	401

'Ακολουθοῦν «μόνο αἱ μᾶζαι τὴν πρωτοπορία» (1921)	405
2. 'Αρχεῖον Μαρξισμοῦ: ἡ γνωριμία μὲ τὰ ἔργα τῆς «θεωρίας καὶ τῆς πράξεως τοῦ Μαρξισμοῦ» . . .	409
'Η δημοσίευση τῶν «θεμελιωδῶν ἔργων τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως τοῦ Μαρξισμοῦ» (1923)	413
3. 'Η Νέα Ζωὴ καὶ τὸ «'Ανεξάρτητον 'Εργατικὸν Κόμμα»	414
α) Νέα Ζωή: παρέμβαση στὸ «ἐπίπεδο τῆς κομμουνιστικῆς ἰδεολογίας» (1921)	417
β) 'Η «συνειδητὰ ἐπαναστατικὴ καὶ ὀργανωμένη προλεταριακὴ νεολαία» (1921)	421
4. 'Η «Συγκεντρωτικὴ 'Ομάς» τῆς Θεσσαλονίκης . .	425
'Α. Μπεναρόγιας: ἐπιμένοντας στὴν «θετικὴν ἐπαναστατικὴν ἐργασίαν» (1924)	427
5. 'Η «'Εργατικὴ Σοσιαλιστικὴ 'Ενωσις τῆς 'Ελλάδος»	431
α) Γ. Γεωργιάδης: ἡ «μόνη ὀρθὴ καὶ πρακτικὴ ἐκτίμησις τῆς καταστάσεως» στὴν 'Ελλάδα (1924)	434
β) Ν. Δημητράτος: «καιρὸν δι' αἰρέσεις περὶ τῶν παγκοσμίων προβλημάτων τοῦ σοσιαλισμοῦ δὲν ἔχομεν» (1924)	438
6. 'Ο Εὐάγγελος Παπαναστασίου καὶ ἡ «Κομμουνιστικὴ 'Ενωσις»	442
α) Τὸ «σιδερένιο χέρι τῆς προλεταριακῆς δικτατορίας» (1922)	445
β) Τὰ «ἐργατικὰ συμβούλια» τῶν πλοίων (1924) .	450
7. Τὰ περιθώρια τῶν extra muros	453
α) Κ. Καραμούζης: σοσιαλισμὸς καὶ διανοούμενοι (1919)	453
β) Γρ. Μπάμιας: ἡ «ὀλοκληρωτικὴ χειραφέτησις τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου» (1919)	457
γ) Σ. Φήμιος: γιὰ τὴν κοινωνία τῆς «κολλεκτιβιστικῆς ἰδιοκτησίας» (1920)	461

δ) 'Ι. Ζερβός: ἡ πάταξη τῆς «εἰδωλολατρίας τοῦ νεωτέρου χρυσοῦ μόσχου» (1924)	464
ε) Ρ. 'Ιμβριώτη: φεμινισμὸς καὶ ὑποβοηθητικὲς «πολιτειακὲς τάσεις, δημοκρατικὲς καὶ σοσιαλιστικὲς» (1923)	470
Addenda et corrigenda στὸν δεῦτερο τόμο	475
Εὐρετήριο	479
I. Ὄνόματα	481
II. Περιοδικὰ καὶ ἑφημερίδες	494
III. Κινήσεις καὶ ὀργανώσεις	497
Resumé: La pensée socialiste en Grèce (1907-1925). Partie deuxième	503

RESUMÉ

Panayotis Noutsos

LA PENSÉE SOCIALISTE EN GRÈCE
(1907-1925)

Deuxième Partie

La pensée socialiste en Grèce de 1918 à 1925, c'est-à-dire à partir de la fondation du SEKE (Parti Socialiste Ouvrier de Grèce) et jusqu'à la «bolchevisation» du KKE (Parti Communiste de Grèce), fait porter son intérêt (surtout, quoique non exclusivement) sur l'organisation économique et politique de la classe ouvrière. L'apparition simultanée de la GSEE (Confédération Générale des Ouvriers de Grèce) et du SEKE ainsi que leur lien «organique», de 1920 à 1926, fit apparaître comme cosubstantiels les trois termes de cette problématique: l'organisation économique ou «professionnelle», le parti politique et la classe ouvrière. Le faisceau des idées requises pour le traitement adéquat de ces termes fut initialement marqué par la conjoncture de la naissance d'un parti unitaire Socialiste-Ouvrier, naissance qui avait été d'abord perpétuellement différée et qui, en tout état de cause, tombait dans la période des tentatives désespérées de reconstruction de la IIe Internationale et, bien-entendu, avant la constitution de l'Internationale Communiste. Cela eut comme conséquence que, concernant les gestations, qui apparaîtront sans dis-

continuer au sein de ce parti, rien n'est moins évident que leur fonte dans la linéarité d'une succession, où les antécédents seraient annulés, au nom, s'entend, de la nouvelle situation, qui semble s'imposer sans contestations. Cependant, certes, les schèmes idéels et de pratique politique de la IIIème Internationale légitimèrent, au cours de leur mise-en-place et à travers les bouleversements que connaît le parti, la transformation de la proposition «socialiste» en proposition «communiste», ce qui signifia la création d'un nouveau foyer de diffusion de l'identité internationale du parti de la classe ouvrière en Grèce.

La pensée socialiste-communiste de l'époque est cultivée par des intellectuels attitrés, actifs surtout au sein du SEKE, du SEKE(K) (Communiste) et du KKE. Dans ces partis, la production de discours idéologique suppose 'toutefois' des formations du type «intellectuel collectif», soit lorsque l'on se propose de tourner «la lutte consciente et unitaire» de la classe ouvrière «vers sa tâche naturelle et nécessaire», soit lorsque l'on envisage le parti comme un «vivant organisme de l'avant-garde de la classe ouvrière dirigeant l'action des masses organisées vers le but révolutionnaire central». Bien sûr, les questions concernant la stratégie et la tactique qu'il convient d'adopter en vue de l'avènement de la société nouvelle, leur inscription dans un programme —tant dans la définition d'un maximum et d'un minimum à atteindre que dans ses formulations globales—, le mode de structuration et de gestion du parti, la détermination de ses appuis sociaux à titre de sujets de la transformation sociale, les problèmes posés par la participation des jeunes et la présence toujours plus importante des femmes dans le devenir politique, l'importance et la qualité de l'oeuvre éducatrice, sont susceptibles de réponses diverses dans le cours à la fois continu et discontinu d'une trajectoire qui est aussi conditionnée par les réseaux des grands schismes du mouvement socialiste international. Parmi ceux qui, membres ou ex-

membres du SEKE, du SEKE(K) et du KKE, articulent et communiquent leurs élaborations théoriques, on trouve notamment A. Benaroyas, Ar. Arvanitis, Sp. Paliouras, D. Ligdopoulos, N. Dimitratos, G. Georgiadis, Ar. Sideris, El. Stavridis, E. Papanastasiou, Y. Kordatos, Th. Apostolidis, P. Pouliopoulos, S. Maximos, K. Sklavos, N. Nikolaïdis, A. Chaïtas, L. Pavlidis et P. Pikros.

Lors du troisième congrès extraordinaire du SEKE(K), qui devait décider l'adoption du nom KKE, la génération de la «bolchevisation» du parti était prête à considérer le «communisme» comme le genre, dont les divers aspects du mouvement de la classe ouvrière ne seraient que les espèces. La soumission indiscutable aux commandements de l'Internationale Communiste, l'exigence de réorganisation du KKE sur l'unité de base de la «cellule» d'usine, l'insistance à poser la question nationale et le danger du fascisme dans les seuls termes approuvés par les décisions du quartier-général de la révolution mondiale qui élaborait le «marxisme-léninisme» comme code commun de comportement idéologique de ses sections nationales (les divergences qui se firent jour entre les propositions de Zinoviev, de Boukharine et de Staline quant à sa définition signalaient, de leur côté, les différends intérieurs au parti bolchevique), sont les lignes de force principales de l'opération de «communisation» du mouvement socialiste local. Ses auteurs furent cependant les derniers à se mesurer à la tradition de la Gauche en Europe occidentale, connaissant ses sources de première main et ayant subi des osmose analogues dans la détermination de leur position théorique dans le monde, et c'est pourquoi ils ne tarderont pas à apercevoir que les décisions de l'Internationale Communiste ne conviennent pas totalement à la forme propre de la société grecque et aux perspectives qui peuvent être les siennes.

L'utilisation des idées socialistes et/ou communistes dans l'exercice d'une critique sociale collective évoluait en rapport direct avec les résistances encouragées par la «bolchevico-

phobie» des mécanismes idéologiques de l'État et appuyées par l'armée et la police avec l'épouvantail de l'«ennemi intérieur». Alors que leur principal propos consiste à annoncer la révolution sociale, soit comme destruction de la «domination des classes et des classes elles-mêmes», soit comme mise en place de «l'État du peuple ouvrier» avec les «conseils des ouvriers et des paysans», les intellectuels du SEKE, du SEKE(K) et du KKE ne négligent pas pour autant la prise de conscience propre aux sujets de ce bouleversement, par le truchement de leur organisation économique et, surtout, politique. Au cours de cette tentative concertée, des traits communs seront stabilisés dans l'optique des intellectuels, nonobstant certaines divergences cruciales, et la direction du parti se verra encadrée d'une pléiade d'intellectuels, dans les travaux théoriques desquels affluent désormais les références à Lénine et, surtout, à Boukharine et à Zinoviev. Leurs analyses, en particulier, ne se bornent pas à éclairer la tactique et la stratégie du mouvement ouvrier, mais s'étendent à la sphère de la vie artistique et religieuse et en viennent parfois même à toucher à la fondation méthodologique des sciences sociales, prioritairement, d'ailleurs, celle de la recherche historique, à laquelle fut confiée l'identification du caractère de la Révolution grecque de 1821 et des conditions de développement de l'État nouvellement créé.

Dans le paysage d'ensemble de la Gauche locale, bien avant que n'apparaisse la prétention à un «monopole de la représentation de la théorie marxiste-léniniste», l'acquisition de l'hégémonie par le SEKE(K) et le KKE permit la création d'une succession de groupes, de présence politique et, avant tout, idéologique, échappant à son orbite, ainsi que l'apparition d'une série d'intellectuels qui agiront extra muros. Les groupements exogènes, en tout cas, préexistent au SEKE, ou bien ils font leur apparition au cours de la tentative de conquête de la Gauche opérée par les avatars de ce dernier. Dans un cas comme dans l'autre, accompagnant le —mince,

surtout en ce qui concerne l'organisation— déploiement du courant dominant, des voix, dissidentes ou opposées, s'élèvent pour annoncer qu'elles se soucient des besoins concrets de la société grecque.

Ἡ σοσιαλιστικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα ἔχει ἱστορία μακρότερη ἀπὸ ἓναν αἰῶνα καὶ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ πολλές καὶ διαφορετικὲς τάσεις, ἀντίστοιχες σὲ γενικὲς γραμμὲς μὲ τὶς δυτικοευρωπαϊκὲς, ἀλλὰ καὶ ιδιόμορφες σὲ ἀρκετὰ σημεῖα. Στὶς τάσεις αὐτὲς —ἀπὸ τὶς διάφορες ἐκδοχὲς τοῦ μαρξισμοῦ ἴσαμε τὸν ἀναρχισμό ἢ τὸν ἀπλὸ μεταρρυθμισμὸ— ἀντανακλᾶται τόσο ἡ ἱστορικὴ πορεία τῆς χώρας μας ὅσο καὶ τὸ ἐπίπεδο τῆς θεωρητικῆς τῆς σκέψης. Ἔτσι ἡ μελέτη τῆς σοσιαλιστικῆς σκέψης στὴν Ἑλλάδα θέτει στὸ σύνολό του τὸ πρόβλημα τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ ἰδεολογίας. Στὸ πεντάτομο αὐτὸ ἔργο ἐπιχειρεῖται μιὰ συνολικὴ καταγραφή ἀπὸ τὶς ἀπαρχὲς ἕως τὸ 1974. Ἡ ἀνθολόγησι τῶν κειμένων συνοδεύεται ἀπὸ ἀναλυτικὲς εἰσαγωγές, ἐρμηνευτικὰ σχόλια καὶ βιβλιογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ κωδικοποιοῦν τὴν ἕως τώρα ἔρευνα καὶ συνάμα περιέχουν ὑποδείξεις γιὰ τὴν προώθησή της.